

A Review of the Sixth Development Plan based on the Economic Discourse of the Islamic Revolution on Rural Development: Suggestions for Drafting the Seventh Development Plan

Mohammad Javad Rezaei¹, *Mohammad Yarahmadi², Amir Hosein Salehi³

1. Assistant Professor, Department of Economics, Humanities Faculty, Shahed University, Tehran, Iran
2. PhD Candidate of Economics of Oil and Gas, Economics Faculty, Imam Sadiq University, Tehran, Iran
3. PhD Candidate of Economics of Oil and Gas, Economics Faculty, Imam Sadiq University, Tehran, Iran

Citation: Rezaei, M. J., Yarahmadi, M., & Salehi, A. H. (2022). [A Review of the Sixth Development Plan based on the Economic Discourse of the Islamic Revolution on Rural Development: Suggestions for Drafting the Seventh Development Plan]. *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 10(3), 476-507. <https://doi.org/10.30507/JMSP.2022.309157.2320>

<https://doi.org/10.30507/JMSP.2022.309157.2320>

20.1001.1.23452544.1401.10.39.2.7

Funding: See Page 503

Received: 04/12/2022

Accepted: 22/02/2022

Available Online: 23/09/2022

Article Type: Practical

Key words:

Rural economy; rural progress; sixth five-year development plan; economic discourse of the Islamic revolution.

ABSTRACT

Considering the impact of development plans on the policy makers and executives, the achievement of the Islamic revolution's aims depends largely on the compatibility of these plans with the economic discourse of the Islamic revolution and their implementation. Accordingly, this study focused on "identifying the rural progress elements within Islamic revolution discourse", "analyzing the sixth development plan's compatibility with these elements", and "suggesting some ideas for the seventh development plan draft". The method employed was content analysis applied to Imam Khomeini's and the supreme leader's speeches, as well as the constitution. After identifying the elements of Islamic revolution's discourse with regards to the rural progress, the sixth development plan was investigated. Also, using the official data and the economic indexes, the compatibility of this document with the economic discourse of the revolution was studied. It was found that the compatibility of the indexes is not much promising, considering the revolution's discourse in the sixth economic, socio-cultural development plan. Therefore, it was suggested that the seventh development plan should modify some of these pitfalls.

JEL Classification: O29, R11.

* Corresponding Author:

Mohammad Yarahmadi

Address: Imam Sadiq University, Tehran

Tel: +98 (919) 7092542

E-mail: mohammadyarahmadi1995@gmail.com

بررسی برنامه ششم توسعه بر مبنای گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی پیرامون پیشرفت روستایی؛ پیشنهادهایی برای تدوین سند برنامه هفتم توسعه

محمد جواد رضائی^۱، * محمد یار احمدی^۲، امیرحسین صالحی^۳

۱. استادیار، گروه اقتصاد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران
 ۲. دانشجوی دکتری، رشته اقتصاد نفت و گاز، دانشکده اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران
 ۳. دانشجوی دکتری، رشته اقتصاد نفت و گاز، دانشکده اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

 20.1001.1.23452544.1401.10.39.2.7

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۳ آذر ۱۴۰۰
 تاریخ پذیرش: ۳ اسفند ۱۴۰۰
 تاریخ انتشار: ۱ مهر ۱۴۰۱

نوع مقاله: علمی - کاربردی

کلیدواژه‌ها:

اقتصاد روستایی،
 پیشرفت روستایی،
 برنامه ششم توسعه،
 گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی.

با توجه به تأثیر برنامه‌های توسعه بر روند قانون‌گذاری و تصمیمات مجریان، بررسی میزان انطباق این برنامه‌ها با گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی و پایش موفقیت آن برنامه‌ها در اجراء، یکی از ضروریات تداوم آرمان‌های انقلاب اسلامی است. از این رو «استخراج مؤلفه‌های پیشرفت روستایی در چارچوب گفتمان انقلاب اسلامی»، «بررسی عملکرد برنامه ششم توسعه از منظر سازگاری با مؤلفه‌های پیش‌گفته» و «ارائه پیشنهاد برای تدوین سند برنامه هفتم توسعه در راستای انطباق با آن مؤلفه‌ها» سه مسئله مورد توجه در این مقاله است. پژوهش حاضر در گام نخست در پی استخراج گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی ایران در حوزه پیشرفت روستایی از مجرای روش تحلیل مضمون است و در این راستا به بررسی بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری و همچنین سند قانون اساسی پرداخته است. پس از کشف مؤلفه‌های محوری گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت روستایی، سند ششم توسعه بر اساس مفاهیم و مضامین استخراج‌شده مورد بررسی و قضاوت قرار گرفته است. همچنین با استفاده از داده‌های رسمی و شاخص‌های اقتصادی مربوطه، میزان موفقیت این سند در تحقق گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی در عرصه اجرا بررسی شده است. با وجود توجه به بسیاری از مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی در متن قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ناظر به عرصه پیشرفت روستایی، روند موجود در برخی شاخص‌ها مطلوب نیست؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود در متن سند برنامه هفتم توسعه، ضمن توجه به جامعیت، برای رفع برخی نواقص عملکردی و پدیده‌های موجود همت گماشته شود.

طبقه‌بندی JEL: R11، O29.

* نویسنده مسئول:

محمد یار احمدی

نشانی: تهران، دانشگاه امام صادق (ع)

تلفن: ۷۰۹۲۵۴۲ (۹۱۹) ۹۸+

پست الکترونیک: mohammadyarahmadi1995@gmail.com

۱. مقدمه

کشور ایران پس از انقلاب اسلامی، به دلیل هدف‌گذاری خاص خود برای دستیابی به تمدن نوین اسلامی، در مواجهه تمدنی و همه‌جانبه با تمدن مدرن قرار گرفته و در طی چهار دهه، این مواجهه تمدنی در ساحت‌های مختلفی تجلی یافته است. اولین ظهور و بروز این مواجهه تمدنی حمله نظامی در دهه شصت بوده است؛ اما پس از آن، حمله‌های فرهنگی و اقتصادی در دستور کار نظام استکبار قرار گرفت. سالیان مدیدی است که جنگ اقتصادی، به منظور کاهش قدرت جمهوری اسلامی، در قالب تحریم‌های اقتصادی اقتصاد ایران را با بحران مواجه کرده و مشکلات عدیده‌ای را پدید آورده است. با لحاظ این شرایط، ساختار اقتصادی مطلوب برای جمهوری اسلامی ایران، با مدل‌های متعارف کشورهای دیگر از دو جهت متفاوت خواهد بود؛ البته این دو جهت به یکدیگر مرتبط است. این دو جهت عبارت است از: وجود واقعیت‌های خاص اقتصادی مانند جنگ اقتصادی و هدف‌گذاری جمهوری اسلامی برای تشکیل حکومتی مبتنی بر دین مبین اسلام. از این رو جمهوری اسلامی ایران الزاماً واجد گفتمان اقتصادی خاص خود است تا بتواند تحت مواجهه تمدنی و جنگ اقتصادی، به اهداف خود دست یابد.

یکی از واقعیت‌های اقتصاد ایران تحریم‌های شدید اقتصادی غرب علیه این کشور است. عمده این تحریم‌ها به بهانه جلوگیری از دسترسی ایران به سلاح هسته‌ای وضع شده؛ اما درحقیقت ریشه در اختلافات بنیادین و تمدنی انقلاب اسلامی با غرب دارد. هدف اصلی تحریم‌ها بی‌ثبات کردن رژیم هدف یا براندازی آن است.

وجود این واقعیت‌ها و تمرکز بر آن آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی به‌خوبی بیانگر دشواری و پیچیدگی مسیر اصلاح ساختارهای اجتماعی و اقتصادی و پیشرفت است. برنامه‌های توسعه یکی از ابزارهایی است که به دلیل تأثیر بر مسیر قانون‌گذاری و کلیات حاکم بر برنامه‌های اجرایی، نقشی مهم در تحقق اصلاحات و ریل‌گذاری پیشرفت دارد. ارجاع مداوم به قوانین برنامه توسعه در محافل سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری، در پیچه‌ای برای لزوم توجه هم‌زمان به «واقعیت‌های موجود» و «آرمان‌های انقلاب اسلامی» می‌گشاید که برای کمتر سند یا برنامه‌ای متصور است.

برنامه‌های توسعه را از منظرها و رویکردهای مختلفی می‌توان ارزیابی کرد. یکی از سطوحی که تا حدی قابلیت تفکیک به‌منظور دقت‌ورزی دارد، دسته‌بندی از منظر مخاطب و افراد مورد نظر برنامه است. در کنار اهمیت همه قشرها و صنف‌های جامعه، تمرکز بر روستاییان و مقوله پیشرفت روستایی، یکی از سطوح مهم در تدوین، اجرا و ارزیابی برنامه‌های توسعه است. به دلیل نقش این طبقه در وقوع انقلاب اسلامی و حمایت از تمامیت ارضی و کیان ارزشی نظام جمهوری اسلامی، اهمیت این مسئله دوچندان است؛ مضاف بر اینکه

روستاییان از نظر درآمد و برخورداری از خدمات عمومی در وضعیتی نامطلوب به‌سر می‌برند و این امر مسئولیت نظام حکمرانی و اداره کشور را در قبال این طبقه بیشتر می‌کند.

یکی از ملاحظات مبنایی در پژوهش‌های داخلی مرتبط با توسعه، تمرکز و تأکید بر مفهوم «پیشرفت» به‌جای اصطلاح «توسعه» است. این تمایز که رهبر انقلاب نیز بر آن تأکید کرده‌اند، متأثر از مبنای و اهداف سیاست‌گذارانه در حوزه پیشرفت و توسعه است. به‌نظر برخی محققان، سه مشخصه ایده پیشرفت که می‌توان آن را به‌نوعی وجه ممیزه مفهوم توسعه با قرائت‌های متعارف غربی دانست، «توجه به ایجاد اقتدار درون‌زا»، «رعایت عدالت در همه امور» و «اسلامی بودن» است (قاضی میرسعید و تاج‌آبادی، ۱۳۹۵). عده‌ای از محققان هم معتقدند واژه پیشرفت دارای گستره مفهومی بیشتری است (بهمن و جعفری‌نژاد، ۱۳۹۶؛ بهمن، ۱۳۹۷) و دلیل تأکید رهبر انقلاب بر اصطلاح پیشرفت، بار ارزشی و معنایی و نیز الزامات آن دانسته شده است؛ همچنین لزوم توجه به ارزش‌های دینی در مدار ارتقا و اصلاح، از دیگر دلایل نیاز به واژه‌پردازی جدید و بومی در این حوزه است (بهمن، جعفری‌نژاد و گلشنی، ۱۳۹۵؛ بهمن، ۱۳۹۷). چنانچه با فرض وجود تمایز میان ایده توسعه و مفهوم پیشرفت، به موضوع روستا و کشاورزی مراجعه کنیم، طبیعتاً دلالت‌های مهمی از نظر مینا، نتایج و فرایند دستیابی به وضعیت مطلوب بروز خواهد کرد. از این‌رو در مقاله حاضر وجود چنین تمایزی مفروض گرفته شده است.

با این تفصیل، توجه برنامه‌های توسعه به موضوع مهمی همچون روستاییان و پیشرفت روستایی از مقولاتی است که انتظار تأمل دقیق و همه‌جانبه در آن می‌رود. از این‌رو مقاله حاضر با هدف بررسی برنامه ششم توسعه از منظر گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت روستایی تدوین شده است. بر این اساس، سه پرسش پژوهش عبارت است از:

۱. مؤلفه‌های پیشرفت روستایی در گفتمان انقلاب اسلامی چیست؟
  ۲. برنامه ششم توسعه از نظر تحقق یا سازگاری با این مؤلفه‌ها چه وضعیتی دارد؟
  ۳. چه پیشنهادها یا دلالت‌هایی برای تدوین سند برنامه هفتم توسعه، با هدف هم‌راستایی با گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت روستایی، می‌توان بیان کرد؟
- فرایند پاسخ به پرسش نخست از نوع اکتشافی و براساس روش داده‌بنیاد است. ارزیابی برنامه ششم توسعه با استفاده از مؤلفه‌هایی که با روش تحلیلی - توصیفی استخراج شده و مستند به متن سند برنامه ششم توسعه است، صورت گرفته است. همچنین ارجاع به برخی شاخص‌های در دسترس نیز صورت گرفته است.

۲. پیشینه تحقیق

هرچند پژوهش‌هایی در همسایگی سؤالات این مقاله انجام شده، مطالعه‌ای که به‌طور خاص مبتنی بر اهداف و پرسش‌های سه‌گانه پیش‌گفته صورت گرفته باشد، یافت نشد. از این‌رو در این بخش، مطالعاتی مرور می‌شود که به‌نوعی با برخی از ابعاد این مقاله مرتبط است.

ایزدی، بدری و نامدار (۱۳۹۰) در پژوهشی با استفاده از روش کیفی و پرسش‌نامه و مصاحبه به بررسی آثار تمرکز بر یک فعالیت اقتصادی خاص در روستا و نتایج آن بر اقتصاد روستایی پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که تمرکز بر یک فعالیت اقتصادی مانند کمباین‌داری در روستا، باعث ارتقای شاخص‌های رفاهی اقتصاد روستایی و بهتر شدن وضع مردم روستا خواهد شد.

جاجرمی و نوباغی (۱۳۹۱) در پژوهشی با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی مبتنی بر اثبات‌گرایی، روند توسعه اقتصاد روستایی در دهستان میان‌جویین سبزوار را واکاوی کردند. ایشان با توجه به شاخص‌های درآمد اقتصادی و اشتغال‌زایی به این نتیجه رسیدند که کشاورزی مناسب‌ترین شیوه فعالیت اقتصادی برای این روستاست و در این راستا باید الگوی کشت از روش‌های سنتی و مبتنی بر آب زیاد تغییر کند؛ همچنین صنایع کوچک فراوری محصولات کشاورزی در این روستا استقرار یابد.

منصوری دانشور، رضایی و بذرافشان (۱۳۹۲) در پژوهشی با استفاده از روش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی EIA و ماتریس لئوپولد، اثرات استقرار واحدهای صنعتی در روستاها را بر اقتصاد روستایی ارزیابی کردند و دریافتند که استقرار واحدهای صنعتی در مناطق روستایی در نهایت به بهبود شاخص‌های اقتصادی می‌انجامد.

یاسوری و جوان (۱۳۹۴) در پژوهشی با استفاده از روش پیمایشی و اسنادی و بهره‌گیری از روش‌های مبتنی بر اقتصادسنجی و رگرسیون، به بررسی موانع موجود در مسیر تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که به‌ترتیب موانع زیرساختی و نهادی، و عوامل محیطی، اقتصادی و اجتماعی در مسئله «تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی» نقش دارد.

رضایی و قهرمانی (۱۳۹۵) در پژوهشی با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی و ابزارهای سنجش هم‌بستگی پیرسون، اسپیرمن و تحلیل واریانس، اثرات پراکندگی و خرد شدن اراضی کشاورزی روستایی را بر اقتصاد روستایی مطالعه کردند. طبق یافته‌های پژوهش، خرد و پراکنده بودن اراضی کشاورزی باعث شده است راندمان و بهره‌وری تولید پایین باشد و در نتیجه جوانان روستایی به ادامه فعالیت در بخش کشاورزی تمایل نداشته باشند.

ورمزیاری و صمدی (۱۳۹۵) در پژوهشی، بعد از استخراج الزامات تحقق اقتصاد مقاومتی

با استفاده از روش‌های کیفی و کدگذاری بیانات رهبر معظم انقلاب، به بررسی شرایط علی و چستی اقتصاد مقاومتی پرداخته‌اند و در گام دوم دستاوردهایی را برای راهنمایی سیاست‌گذاری توسعه کشاورزی و روستایی استخراج کرده و الگوی نوینی را برای مدیریت راهبردی نیروی کار کشاورزی با توجه به الزامات اقتصاد مقاومتی ارائه کرده‌اند.

موسوی، سادات‌اصل و سادات‌اصل (۱۳۹۷) با استفاده از ماتریس حسابداری اجتماعی سال ۱۳۸۵ و تحلیل ضرایب فزاینده منتج از این ماتریس، به بررسی اثرات توزیع درآمدی گردشگری روستایی به تفکیک بخش‌های مختلف اقتصادی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که با توسعه منطقه‌ای و محلی گردشگری روستایی، می‌توان امکان توزیع عادلانه خدمات در مناطق روستایی را پدید آورد و در نتیجه با پایدار کردن معیشت روستایی، مانع مهاجرت روستاییان به شهرها شود.

رضایی، رحمانی و شفیع‌ی ثابت (۱۳۹۹) با استفاده از روش پیمایشی و کمی، به بررسی نقش مدیریت محلی در ارتقای سرمایه اجتماعی و مشارکت روستاییان در اقتصاد روستایی همت گماشتند. طبق نتیجه این پژوهش، زدودن مدل حاکمیت «آمرانه» و «از بالا به پایین» و توسعه مدیریت‌های محلی و اجتماعی در اقتصاد روستایی در نهایت باعث توسعه پایدار و رشد شاخص‌های پیشرفت اقتصادی در روستا خواهد شد.

روزا و بارتولی^۱ (2013) در پی بررسی این مسئله بودند که مدل مالکیت خانوادگی بر زمین‌های روستایی چگونه می‌تواند بر جذب سرمایه در سیاست‌گذاری‌های توسعه روستایی اثر بگذارد. آن‌ها نشان دادند که درصد پایینی از خرده‌مالکان به سیاست‌گذاری در توسعه روستایی دسترسی دارند.

ماروتا و نازارو^۲ (2016) در پژوهشی به بررسی اهمیت نقشی که امروزه الگوی کشاورزی اروپا از طریق تولید کالاها و خدمات عمومی به نفع الگوی رفاه جامعه ایفا می‌کند، پرداخته‌اند. براساس نتایج تحقیق، ابزار سیاستی برای دستیابی به اهداف خاص این حوزه، از دو رکن مکمل، یعنی پرداخت‌های مستقیم و اقدامات بازار و توسعه روستایی تشکیل شده است.

۳. چارچوب نظری

۳-۱. واکاوی ابعاد مختلف اقتصاد روستایی

اقتصاد روستایی ارتباط تنگاتنگی با بخش کشاورزی دارد؛ زیرا مهم‌ترین کارویژه اقتصادی روستا در کشور، تولید محصولات کشاورزی است. به همین دلیل از نظر فنی برای بررسی

1. Rosa & Bartoli

2. Marotta & Nazzaro

اقتصاد روستایی، لازم است بخش کشاورزی مطالعه شود. نکته محوری در خصوص نسبت بخش کشاورزی با گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی این است که بخش کشاورزی در مقایسه با بخش‌های دیگر اقتصاد که رابطه نزدیکی با ارز و واردات مواد اولیه دارد، اتکای بیشتری به ظرفیت‌های اقتصادی داخلی دارد؛ به همین دلیل در زمان وقوع ضربه‌های اقتصادی و سیاسی خارجی، مانند تحریم‌های اقتصادی و جنگ‌های نظامی، می‌تواند به تاب‌آوری اقتصاد ایران در برابر فشارهای خارج از کنترل کمک کند

با توجه به شرایط اقلیمی و طبیعی کشور، مهم‌ترین کارکرد اقتصادی روستا در ایران کشاورزی است و بیشترین سهم درآمد روستاییان از این منبع تأمین می‌شود (جاجرمی و نوباغی، ۱۳۹۱، ص. ۲۹)؛ در حالی که متوسط سهم سالانه بخش کشاورزی از موجودی سرمایه در طول برنامه‌های توسعه^۳ بیشتر از ۵ درصد نبوده است

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شکل ۱. روند تولید محصولات باغی بین سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۸ (منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸، نمودار صفحه ۱۵)

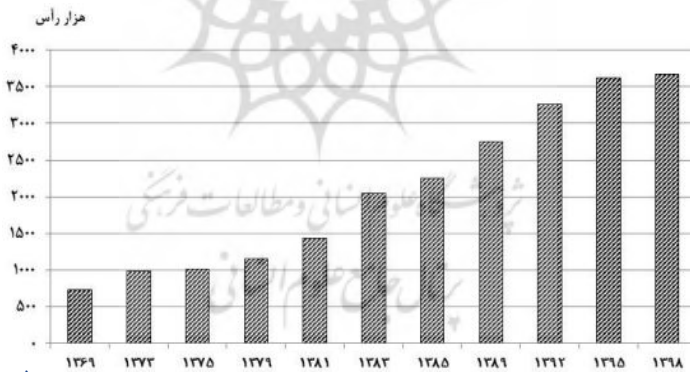
در توسعه بخش کشاورزی در روستا، مسائل بسیاری وجود دارد که باید از مجرای سیاست‌گذاری‌های کشاورزی حل شود. معمولاً سیاست‌های کشاورزی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه برای افزایش بهره‌وری، تولید و رفاه اجتماعی و توزیع مجدد درآمد به کار گرفته می‌شود (Shikur, 2020, sec. background, quotes Krueger). یکی از این مسائل، نظام بهره‌برداری است. نظام بهره‌برداری غالب در کشور، نظام سنتی و بر مبنای خرده‌مالکی است؛ به گونه‌ای که به‌طور متوسط هر خانواده پنج هکتار زمین در اختیار دارد

۳. سه برنامه پیش از انقلاب و سه برنامه پس از انقلاب.

و تعیین نوع و الگوی کشت به‌تمامی تحت اختیار مالک است. دومین نظام بهره‌برداری در کشور نظام اجاره‌ای است؛ یعنی زمین، آب یا هر دو به کشاورز اجاره داده می‌شود و مالک به‌عنوان موجر، هیچ سهمی از ضرر یا سود حاصل‌شده در فرایند کشاورزی ندارد. پراکندگی و کوچک بودن قطعات زمینی که تحت مالکیت یا اجاره کشاورزان قرار می‌گیرد، درنهایت امکان استفاده از فناوری‌های نوین را ملغی می‌کند (جاجرمی و نوباغی، ۱۳۹۱، صص. ۳۱-۳۲). بنابراین یکی از موانع موجود برای افزایش بهره‌وری تولید در کشاورزی و تحقق کشاورزی صنعتی در روستا، نوع مالکیت و نظام بهره‌برداری از زمین است.

مسئله دوم در بخش کشاورزی نحوه آبیاری است. سرمایه‌گذاری در تجهیزات آبیاری و روش‌های جدید آبیاری، تولید در کشاورزی را افزایش می‌دهد و هم‌زمان موجب رشد سرمایه‌گذاری در بخش‌های دیگر می‌شود؛ در نتیجه درآمد و مصرف خانوارهای روستایی افزایش می‌یابد (Shikur, 2020). در بخش‌های دیگری از کشاورزی ایران، مدل‌های سنتی آبیاری، مانند دیم، به‌کار گرفته می‌شود؛ به همین دلیل بهره‌وری در این بخش‌های کشاورزی کمتر از بخش‌هایی است که در آن‌ها از روش‌های نوین آبیاری مانند قطره‌ای استفاده می‌شود.

روستاییان و عشایر در صنعت غذایی نیز به‌شدت مولد بوده، در تولید گوشت در کشور نقش مهمی دارند

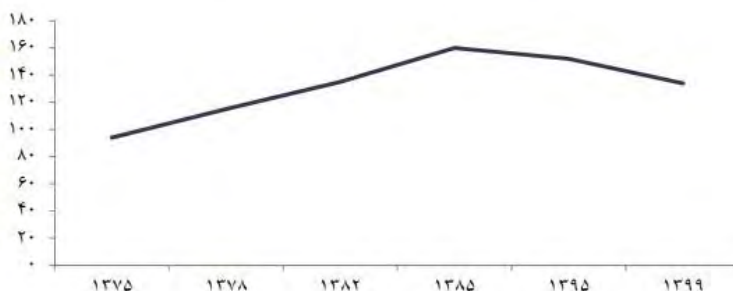

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شکل ۲. ظرفیت گاوآوردی صنعتی کشور بین سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۹۸ (منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸، نمودار صفحه ۱۸)

وجود مسائل و بحران‌هایی در مرغداری‌ها و مؤسسات جوجه‌کشی کشور موجب شده که تعداد این مؤسسات جوجه‌کشی که از باسابقه‌ترین مدل‌های تولید مدرن دام در کشور است، رو به کاهش باشد. این موضوع در شکل ۳ که مستخرج از گزارش‌های مرکز آمار ایران است، قابل مشاهده است.

شکل ۳. تعداد مؤسسات جوجه‌کشی کشور (منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹، نمودار صفحه ۱۲)

نقش روستا در تولید به بخش کشاورزی و دامداری منحصر نیست. در ایران، ۷۰ درصد ارزش‌افزوده بخش معدن در روستاها ایجاد می‌شود؛ اما خود روستاییان چندان از آن نفع نمی‌برند

توسعه صنعت گردشگری روستایی با ایجاد معیشت پایدار و توزیع خدمات عمومی بین شهرها و روستاها، از مهاجرت روستاییان به شهرها جلوگیری می‌کند (موسوی و دیگران، ۱۳۹۷، ص. ۱۵۳) و برای روستاییان تنوع شغلی به‌وجود می‌آورد (اروجی، علیزاده، ایبانه و صفوی، ۱۳۹۷، ص. ۱۲۴) که از آثار مهم توسعه صنعت گردشگری در روستا به‌شمار می‌رود؛ زیرا بخش مهمی از حاشیه‌نشینان کشور را روستاییانی تشکیل می‌دهند که به سودای معیشت پایدار و توسعه اقتصاد فردی، به شهرها مهاجرت کرده‌اند، اما بر اثر نداشتن تخصص و سرمایه مالی کافی، در حاشیه شهرها ساکن شده‌اند.

از موضوعات مهم دیگر در خصوص توسعه روستایی، به‌هم خوردن شرایط اجتماعی و اقتصادی حاکم بر روستا در صورت توسعه اقتصادی است؛ یعنی توسعه روستا جلوی مهاجرت زود هنگام و پراسیب روستایی‌ها به شهر را می‌گیرد، اما از سوی دیگر ممکن است خود باعث مهاجرت این قشر به شهر شود. یکی از آثار افزایش درآمد روستاییان این است که فرزندان خود را به تحصیل وامی دارند و فرزندان هم بعد از اتمام تحصیل در مدرسه و دانشگاه، برای فعالیت اقتصادی و علمی، روستا را ترک می‌کنند (Jodhka, 2014). بنابراین باید فرایند صنعتی شدن در روستا به‌گونه‌ای شکل گیرد که پس از انقلاب اقتصادی، روستاییان در همان بخش‌های روستایی دوباره مشغول کار شوند و در واقع هویت اصلی خود را که نقش آفرینی در حفظ امنیت غذایی کشور است، حفظ کنند.

از دیگر نتایج افزایش درآمد روستاییان این است که نهادهای اجتماعی تازه‌ای متناسب با شرایط جدید در جوامع روستایی شکل می‌گیرد (ibid). بنابراین توسعه اقتصادی روستا اثرات اجتماعی و اقتصادی بسیاری دارد که باید در برنامه‌ریزی‌های میان‌مدت و بلندمدت مورد توجه قرار گیرد.

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شکل ۴. ابعاد اقتصاد روستایی (منبع: یافته‌های پژوهش)

این پژوهش با استفاده از روش داده‌بنیاد، به‌منظور دستیابی به گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی در حوزه اقتصاد روستایی، به بررسی دو منبع مهم پرداخته و درنهایت براساس گفتمان استخراج‌شده، سند توسعه ششم را مطالعه کرده است. منبع نخست مذکور، آرا و بیانات رهبران انقلاب اسلامی (حضرت امام خمینی (ره) و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای) درخصوص اقتصاد روستایی است؛ زیرا اندیشه‌های رهبران انقلاب اسلامی به‌عنوان دو فقیه جامع‌الشرایط، گفتمان اقتصادی انقلاب را آشکار کرده و البته متأثر از اجتهاد دینی ایشان در مقام حاکم اسلامی است. منبع دوم، یعنی قانون اساسی، هرچند به‌نوعی بر منابع اصیل اسلامی اتکا دارد، واجد هویتی مجزا و اهمیت بسیاری است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان سندی که متکی بر تلقی خبرگان از منابع و آموزه‌های اسلامی، طرح مدیریت و تنظیم امور کشور را ناظر به اقتضات تمدنی موجود ارائه کرده، در زمره منابع شایان توجه در این مسیر است. وجهه اهمیت دیگر قانون اساسی لزوم سازگاری قوانین و برنامه‌های تصویب و اجرا شده در کشور با متن این سند فراگیر است. بنابراین منبع دوم مورد نظر در این تحقیق، سند قانون اساسی جمهوری اسلامی است که در سال ۱۳۶۸ به تصویب مجلس خبرگان قانون اساسی رسیده است.

۴. روش تحقیق: تحلیل مضمون و تمرکز بر داده‌های کیفی

با توجه به اکتشافی بودن بخش نخست این مقاله و البته با نگاهی به چارچوب نظری موضوع، لازم است ایده‌ها و مفاهیم مرتبط با پیشرفت و توسعه روستایی از منابع مورد نظر استخراج شود. تحلیل مضمون که البته قرابت بسیاری با ایده‌پردازی داده‌بنیاد دارد، روشی استقرایی و اکتشافی است که به محقق اجازه می‌دهد به ایجاد طبقه‌بندی و حتی تنظیم فرضیات و نظریه روی آورد. هرچند خاستگاه اصلی این روش علوم پزشکی و روان‌شناسی بالینی است، به‌دلیل ظرفیت بسیار آن، می‌توان در متون علوم انسانی و اسلامی نیز از این روش استفاده کرد. خروجی این روش باید روایی و پایایی داشته باشد.

روایی به معنای میزان توضیح نتایج از واقعیت موجود و پایایی به معنای میزان ثبات نتیجه در دوره‌های مختلف زمانی است (سوسا، ۲۰۰۶، به نقل از مهربابی، خنیفر، امیری، زارعی متین و جندقی، ۱۳۹۰، صص. ۱۲ و ۲۴). در شکل زیر، مراحل استفاده از نظریه داده‌بنیاد توضیح داده شده است.

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

شکل ۵. مدل توسعه یافته روش تحلیل مضمون برای استخراج داده‌بنیاد مدل مفهومی (منبع: همان‌جا)

مهربابی و دیگران (۱۳۹۰) مراحل انجام این روش را در این گام‌ها خلاصه کرده‌اند که ناظر به موضوع این پژوهش در هر گام، توضیحات مربوط ذکر شده است:

۱. تعیین موضوع: در این تحقیق، مسئله اقتصاد روستایی از منظر تحقق پیشرفت و توسعه روستایی و اقتضات مرتبط با آن در نظر گرفته شده است؛

۲. نمونه‌گیری نظری: نمونه‌گیری نظری به دو روش انجام می‌شود. روش اول لغت‌کاوی است. در پژوهش پیش‌رو، با این روش، داده‌هایی انتخاب شده که عبارت «اقتصاد روستایی»، «پیشرفت روستایی» یا «توسعه روستایی» در آن‌ها به کار رفته باشد. روش دوم نمونه‌گیری نظری معناکاوی است؛ یعنی داده‌ها را با محوریت الفاظ «اقتصاد روستایی»، «پیشرفت روستایی» یا «توسعه روستایی» نمی‌یابند، بلکه با اجتهاد شخصی، هر داده‌ای که با این موضوع مرتبط باشد، در مجموعه داده‌های پژوهش قرار می‌گیرد. در این مرحله، کدگذاری آزاد یا باز رخ می‌دهد تا اسناد و بررسی داده‌ها به آسانی انجام شود و به هر داده یک برچسب الصاق می‌گردد. جمع‌آوری داده‌ها تا جایی ادامه می‌یابد که پژوهشگر احساس کند همه جوانب موضوع را استخراج کرده است. در واقع اشباع رمز توقف جمع‌آوری داده است؛

۳. استخراج مفاهیم: در این مرحله از روش کدگذاری باز، مفاهیم موجود در داده‌ها استخراج و در یک جدول بازتاب داده می‌شود. همان‌طور که اشاره شد، در پژوهش حاضر عبارات مرتبط با اقتصاد روستایی در بیانات رهبران انقلاب اسلامی، قانون اساسی و سند اقتصاد مقاومتی، به‌عنوان یکی از اقسام بیانات و دستورهای مقام معظم رهبری، استخراج شده است؛

۴. کدگذاری محوری: در این مرحله، مفاهیم استخراج‌شده دسته‌بندی و مقایسه می‌شود و پس از کشف اشتراکات، طبقه‌بندی صورت می‌گیرد. نتیجه این مرحله استخراج مؤلفه‌هاست؛ هر چند مفاهیم همسان ذیل یک مؤلفه خواهد بود؛

۵. کدگذاری انتخابی: در این مرحله، مؤلفه‌های مرکزی انتخاب و رابطه مؤلفه‌ها مشخص می‌شود. اگر لازم باشد، در این مرحله بازهم مؤلفه‌ها بررسی می‌گردد و مؤلفه‌های مربوط به هم تحت یک بُعد قرار می‌گیرد و در گام بعد، ارتباط ابعاد با هم سنجیده می‌شود؛

۶. مدل‌سازی: این مرحله محصول نهایی روش داده‌بنیاد را تولید می‌کند. ماهیت این مرحله از مرحله قبل مجزاست و به‌شدت به خلاقیت و فهم علمی محقق بستگی دارد (همان‌جا).

۴-۱. گام اول: استخراج داده‌ها

در گام اول، داده‌های مرتبط با اقتصاد روستایی مبتنی بر روش معناکاوی و لغت‌کاوی از منابع موجود استخراج شد. به این منظور، اسناد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و اقتصاد مقاومتی، مجموعه کامل بیانات و پیام‌های امام خمینی (ره) و مجموعه بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۶ مورد بررسی قرار گرفت. در جدول زیر، نمونه‌هایی از فیش‌های استخراج‌شده و مفاهیم آن‌ها برای نمونه آمده است.

جدول ۱. نمونه‌هایی از داده‌های کیفی استخراج‌شده و مفاهیم مستخرج از آن‌ها

شماره فیش	مفاهیم استخراج‌شده	فیش
۳-۲	خودکفایی در تغذیه و توقف واردات کشاورزی	ضابطه نهم از اصل چهارم و سوم: تأکید بر افزایش تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی که نیازهای عمومی را تأمین کند و کشور را به مرحله خودکفایی برساند و از وابستگی برهاند (سند قانون اساسی، ۱۳۶۸).
۳-۵	تشکیل شوراهای مربوطه در کشاورزی	اصل یک‌صد و چهارم: به‌منظور تأمین قسط اسلامی و همکاری در تهیه برنامه‌ها و ایجاد هماهنگی در پیشرفت امور در واحدهای تولیدی، صنعتی و کشاورزی، شوراهایی مرکب از نمایندگان کارگران و دهقانان و دیگر کارکنان و مدیران و در واحدهای آموزشی، اداری، خدماتی و مانند این‌ها شوراهایی مرکب از نمایندگان اعضای این واحدها تشکیل می‌شود. چگونگی تشکیل این شوراهای و حدود وظایف و اختیارات آن‌ها را قانون معین می‌کند (سند قانون اساسی، ۱۳۶۸).
۱-۴	تأمین آذوقه کشور	اگرچه پس از انقلاب اسلامی به‌همت جوانان جهاد سازندگی خدمات عظیم و بی‌سابقه‌ای مستقیماً یا به‌وسیله شوراهای اسلامی روستاها، به روستاهای کشور شده است، با این حال روستاها و روستانشینان عزیز که بار سنگین تأمین آذوقه کشور را بر دوش دارند، به تنگناهای زیادی دچارند. لازم است توجه به روستاها و شوراهای اسلامی روستا در صدر برنامه مسئولان کشوری قرار گیرد (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۸).
۱-۲-۳	مقابله با خشک‌سالی و مدیریت درست آب؛ تحقیق و توسعه و نوآوری	اینجا قطب کشاورزی است؛ جا دارد که تحقیقات مقابله بلندمدت با خشک‌سالی که تحقیقات وسیع و گسترده‌ای است و راه‌های گوناگونی دارد، در همین‌جا در این شهر، یک مرکزیتی پیدا کند. یکی از چیزهایی که می‌تواند اینجا مرکزیت پیدا کند، همین است. همچنان که شما در بخش‌های پزشکی گفتید نقاط منحصربه‌فرد دارید، در این قضیه هم می‌توانید یک نقطه منحصربه‌فرد داشته باشید (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۷/۲/۱۸).
۱۹-۲-۱	خودکفایی در تغذیه و توقف واردات کشاورزی	خود کشاورزها باید همت بکنند برای کار کردن که نجات پیدا کند این مملکت؛ آنه آنکه [بخواهد این مملکت حالا تا آخر باز هی احتیاج به آمریکا داشته باشد برای اینکه گندم بگیرد و جو بگیرد؛ آیا] به اسرائیل که کشوری بود که همه‌چیز ما را از آنجا بیاورند. تخم‌مرغ از آنجا بیاورند! دامداری‌مان شکست خورد به‌واسطه اینکه مراتع «ملی» شد — به‌اصطلاح خودشان — هی جلو گرفتند از اینکه مردم به مراتع بروند؛ و بعد کم‌کم به‌هم خورد؛ و باعث این شد که یک بازاری برای گوشت خارج شدیم. جنگل‌ها را «ملی» کردند و بعد دادند به اشخاص یا ممالک دیگر! مراتع را دادند به کسانی دیگر. همه‌چیز ما را از بین بردند (موسوی الخمینی، ۱۳۸۹، صص. ۹ و ۳۶۴).

(منبع: یافته‌های پژوهش)

۲-۴. گام دوم و سوم: استخراج مفاهیم و کدگذاری محوری

در گام دوم، از ۸۲ فیش استخراج‌شده از منابع، تعداد ۳۸ مفهوم استخراج شد. در گام سوم، کدگذاری محوری انجام شده و مؤلفه‌های حاکم بر مفاهیم تعیین شده است. مجموعه مفاهیم استخراج‌شده از مجموعه داده‌ها در جدول زیر بیان شده است.

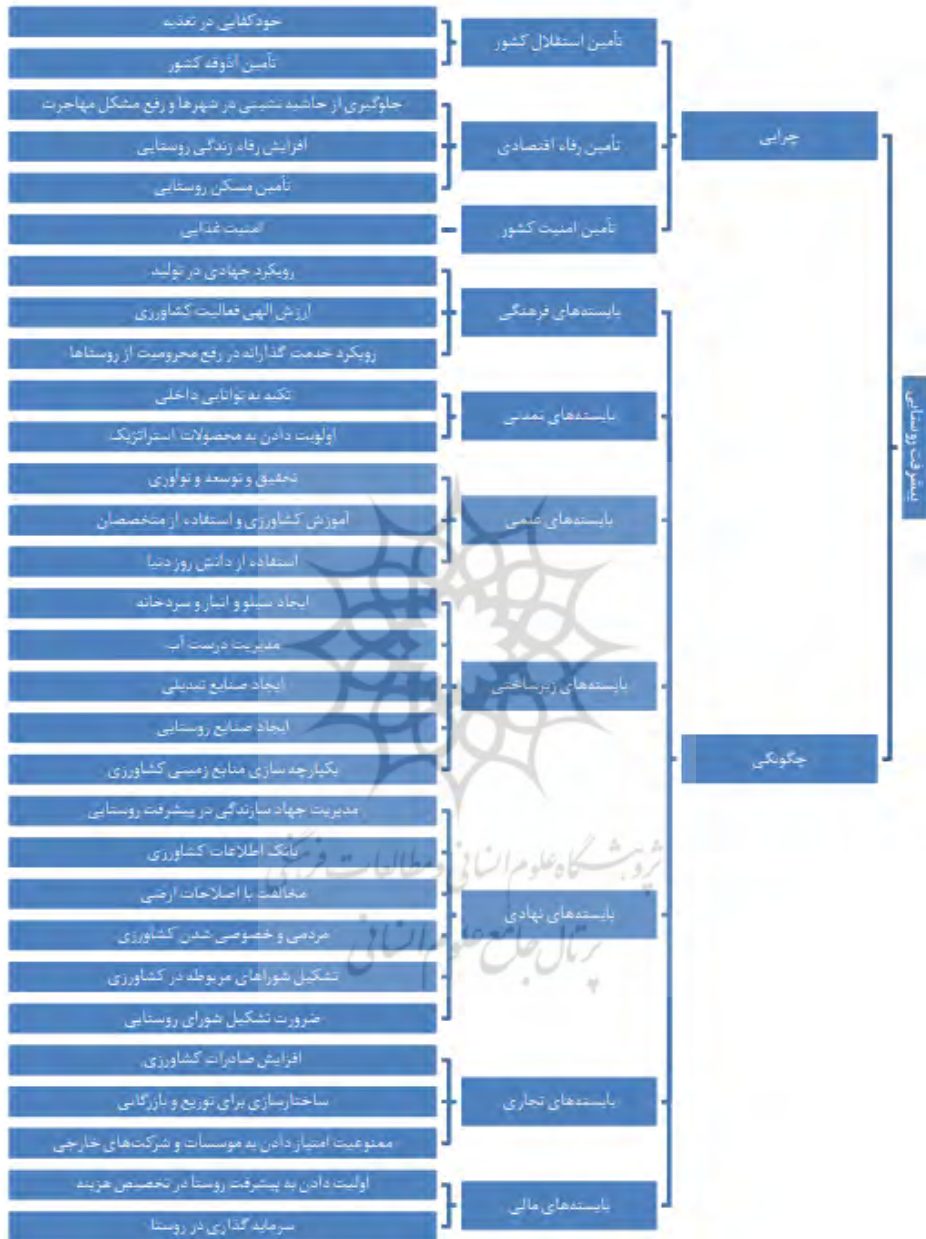
جدول ۲. مجموعه مضامین استخراج‌شده

شماره	مفهوم	تکرار	شماره فیش
۱	ایجاد زیرساخت توسعه کشاورزی	۱	۱-۱-۱
۲	جلوگیری از حاشیه‌نشینی در شهرها و مشکل مهاجرت	۶	۱-۱-۱ و ۲-۱-۱۸ و ۲-۱-۱۱ و ۲-۱-۱۰ و ۱-۱-۵ و ۱-۲-۲۴
۳	ایجاد صنایع تبدیلی	۶	۱-۱-۲ و ۱-۲-۳۱ و ۱-۲-۲۵ و ۱-۲-۱۲ و ۱-۲-۱۰ و ۱-۱-۳
۴	تأمین آذوقه کشور	۲	۱-۱-۷ و ۱-۱-۴
۵	رویکرد جهادی در تولید	۳	۱-۱-۵ و ۱-۱-۲ و ۱-۲-۲۲
۶	اولویت دادن به پیشرفت روستا در تخصیص هزینه	۱	۱-۱-۶
۷	افزایش رفاه زندگی روستایی	۲	۱-۱-۷ و ۲-۱-۱۰
۸	نقش جهاد سازندگی در پیشرفت روستایی	۲	۱-۱-۷ و ۲-۱-۱۰
۹	خودکفایی در تغذیه	۲۳	۱-۲-۱ و ۳-۲ و ۳-۱ و ۱-۲-۲۱ و ۱-۲-۲۰ و ۱-۲-۲۸ و ۱-۲-۲۷ و ۱-۲-۱۸ و ۱-۲ و ۱-۲-۱۶ و ۱-۲-۶ و ۱-۲-۲۲ و ۲-۱-۲۲ و ۱-۲-۲ و ۲-۱-۱۱ و ۲-۱-۱۴ و ۲ و ۱-۱-۱۳ و ۱-۲-۴ و ۱-۲-۶ و ۲-۱-۸ و ۲-۱-۳ و ۲-۱-۳۶ و ۱-۲-۱۹ و ۲-۱-۱۷ و ۲-۱-۱۵
۱۰	سرمایه‌گذاری در روستا	۱	۱-۲-۱
۱۱	افزایش صادرات کشاورزی	۴	۱-۲-۲ و ۲-۱-۱۶ و ۲-۱-۸ و ۲-۱-۶
۱۲	مدیریت درست آب	۱۰	۱-۲-۳ و ۱-۲-۲۹ و ۱-۲-۲۱ و ۱-۲-۱۶ و ۱-۲-۱۱ و ۱-۲-۷ و ۱-۲-۵ و ۱-۲-۱۵ و ۲-۱-۳ و ۱-۲-۲۳
۱۳	تحقیق و توسعه و نوآوری	۵	۱-۲-۳ و ۱-۲-۲ و ۲-۲-۲۲ و ۱-۲-۲۶ و ۲-۱-۱۴
۱۴	وجود سیلو و انبار و سردخانه	۲	۱-۲-۸ و ۱-۲-۲۵
۱۵	آموزش کشاورزی و استفاده از متخصصان	۲	۱-۲-۲۰ و ۱-۲-۹
۱۶	صنعتی و مدرن شدن کشاورزی	۷	۱-۲-۱۲ و ۲-۱-۸ و ۲-۱-۳۷ و ۱-۲-۳۱ و ۱-۲-۲۷ و ۱-۲-۲۵ و ۱-۲-۲۳
۱۷	ساختارسازی برای توزیع و بازرگانی	۱	۱-۲-۱۲
۱۸	ارزش الهی کشاورزی	۳	۱-۲-۱۷ و ۱-۲-۱۵ و ۱-۲-۱۹
۱۹	امنیت غذایی	۲	۱-۲-۱۸ و ۴-۱
۲۰	استفاده از دانش روز دنیا	۱	۲۱-۲۰

شماره	مفهوم	تکرار	شماره فیش
۲۱	یکپارچه سازی منابع زمینی کشاورزی	۱	۱-۲-۲۳
۲۲	ایجاد صنایع روستایی	۱	۱-۲-۳۱
۲۳	افزایش کیفیت تولیدات کشاورزی	۱	۱-۲-۳۴
۲۴	تکیه به توانایی های داخلی	۱	۱-۲-۳۵
۲۵	بانک اطلاعات کشاورزی	۱	۱-۲-۳۷
۲۶	رویکرد خدمت گذارانه در رفع محرومیت از روستاها	۱	۲-۱-۱
۲۷	مردمی و خصوصی شدن کشاورزی	۳	۲-۱-۴ و ۳-۳ و ۲-۱-۹
۲۸	اولویت دادن به محصولات استراتژیک	۱	۲-۱-۷
۲۹	مخالفت با اصلاحات ارضی	۷	۲-۱-۸ و ۲-۱-۱۷ و ۲-۱-۱۸ و ۲-۱-۱۴ و ۲-۱-۱۱ و ۲-۱-۱۲ و ۲-۱-۱۳
۳۰	ممنوعیت دادن امتیاز به مؤسسات و شرکت های خارجی	۱	۳-۴
۳۱	تشکیل شوراهای مربوطه در کشاورزی	۱	۳-۵
۳۲	ضرورت تشکیل شورای روستایی	۲	۳-۶ و ۳-۸
۳۳	تأمین مسکن روستایی	۱	۳-۷
۳۴	نیروی انسانی به مثابه ثروت ملی	۱	۱-۳-۱۴
۳۵	نیروی انسانی کارآمد سرمایه کشور برای پیشرفت	۱	۲ و ۴-۵ و ۶ و ۷ و ۹ و ۱۰-۱۱ و ۱۲-۱۵ و ۱۶ و ۱۷
۳۶	ضرورت تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد	۱	۳ و ۸ و ۱۰ و ۱۸ و ۱۹

۳-۴. مدل

چارچوب نظری چرایی و الگوی عملیاتی تحقق پیشرفت روستایی براساس دیدگاه گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی مطابق شکل ۶ حاصل شده است. در این شکل، مطابق روش داده بنیاد، ارتباطات مفاهیم استخراج و سپس شبکه مفاهیم ترسیم شده است.

شکل ۶. شبکه مفاهیم استخراج شده (منبع: یافته‌های تحقیق)

در این مدل، سه مؤلفه محوری ذیل چرایی تحقق پیشرفت روستایی قرار گرفته است. مؤلفه اول تأمین استقلال کشور است. استقلال از شعارهای محوری انقلاب اسلامی از آغاز تا کنون بوده و یکی از مهم‌ترین تجلی‌های آن در استقلال غذایی است. تحقق این مهم به‌عده بخش روستایی است تا با تأمین آذوقه کشور و خودکفایی در تغذیه، کشور را از وابستگی برهاند. مؤلفه دوم تأمین رفاه اقتصادی است. از دیرباز، طبقه روستایی کیفیت سطح مطلوبی از معیشت و زندگی مادی را تجربه نکرده است. احیای رفاه اقتصادی از مجرای پیشرفت روستایی موجب می‌شود تا روستاییان به سودای زندگی بهتر، به شهرها مهاجرت نکنند. امروزه مهم‌ترین عامل به‌وجود آمدن حاشیه‌نشینی در شهرها مهاجرت روستاییان به شهر است. مؤلفه سوم نیز به نقش امنیتی روستا در تأمین آذوقه کشور اشاره دارد. یکی از مهم‌ترین زمینه‌های آسیب‌پذیری کشور در مواجهه تمدنی با غرب مدرن، آسیب‌پذیری در حوزه تأمین کالاهای کشاورزی راهبردی است که کشور را در این مقابله و نزاع، مغلوب خواهد کرد.

در حوزه چگونگی تحقق پیشرفت روستایی، هفت مؤلفه استخراج شد. مؤلفه اول درخصوص فرهنگ است. رویکرد جهادی در تولید و توجه به ارزش معنوی کار کشاورزی، نوعی از فرهنگ اقتصادی را در نیروی انسانی اقتصادی ایجاد می‌کند که درنهایت موجب افزایش بهره‌وری تولید می‌شود. از سوی دیگر تحقق فرهنگ مدیریت مبتنی بر رویکرد خدمت‌گزارانه و نه منفعت‌طلبانه، بستر رشد و پیشرفت نیروی انسانی اقتصادی در روستا را فراهم خواهد کرد. مؤلفه دوم بایسته‌های تمدنی است که بینش اقتصادی را نشانه رفته است. اگر مسئولان کشور و عناصر اقتصادی روستا افق دید انقلاب اسلامی مبنی بر تکیه به توانایی‌های داخلی و توجه به کالاهای راهبردی در مواجهه تمدنی با غرب مدرن را درک کنند، نحوه فعالیت و مدیریت دارایی‌ها و فعالیت‌های اقتصادی را به‌گونه‌ای شکل خواهند داد که با آرمان‌ها در تناسب باشد. مؤلفه سوم مربوط به بایسته‌های علمی است؛ به این معنا که اقتصاد روستایی باید دانش‌بنیان باشد و تحقق این عامل منوط به استفاده از دانش روز دنیا، پژوهش‌های علمی و آموزش نیروهای انسانی متخصص در روستاست. مؤلفه چهارم بایسته‌های زیرساختی است که وجه سخت تحقق پیشرفت روستایی را نشانه رفته است. افزایش تولید روستا متوقف بر وجود زیرساخت‌های تولید مانند صنایع تبدیلی یا سیلوهاست. مؤلفه پنجم، یعنی بایسته‌های نهادی، ناظر به وجه نرم تحقق پیشرفت روستایی است. توجه به جهاد سازندگی، تأکید بر مدیریت مردم‌نهاد روستا، مخالفت با اصلاحات ارضی و تشکیل بانک اطلاعات کشاورزی رویکرد نهادی گفتمان انقلاب اسلامی به پیشرفت روستایی را تشکیل می‌دهد. مؤلفه ششم بایسته‌های تجاری است که بخش توزیع را هدف گرفته است. انقلاب اسلامی ایران در عین توجه به صادرات کالاهای داخلی و رویکرد برون‌نگر،

به وجه درون‌زایی اقتصاد نیز تأکیده کرده؛ به همین دلیل به‌هیچ‌وجه نباید شبکه تجارت کالاها را روستایی در اختیار بخش خارجی قرار گیرد و باید ساختارهایی متناسب با تحقق این اهداف در روستاها ایجاد شود. همین مطلب می‌تواند زمینه پژوهش‌های بسیاری باشد. مؤلفه هفتم نیز شبکه مالی و سرمایه‌گذاری روستایی، و حاکی از این است که پیشرفت روستایی باید در اولویت باشد.

افزون بر این مؤلفه‌های هفت‌گانه، به‌دلیل توجه ویژه به اهمیت مقوله نیروی انسانی که ایجادکننده و البته هدف پیشرفت و توسعه است، می‌توان از مؤلفه هشتم به‌عنوان مؤلفه شامل در این عرصه یاد کرد. در توضیح باید گفت که نیروی انسانی عامل زمینه‌ساز پیشرفت روستایی در کشور است. سرمایه انسانی یکی از عواملی است که در رشد پایدار اقتصادی نقش بسزایی دارد؛ به‌طوری که کشورهایی مانند ژاپن، کره جنوبی و تایوان که منابع طبیعی زیادی ندارند، توانسته‌اند با سرمایه‌گذاری در بخش نیروی انسانی، به رشدهای اقتصادی چشمگیری دست یابند (تقوی و محمدی، ۱۳۸۵). از طرفی افزایش سطح دانش و مهارت نیروی انسانی به افزایش رشد و بهره‌وری اقتصادی کمک می‌کند (همان). در نتیجه توجه به کارآمدسازی نیروی انسانی می‌تواند زمینه پیشرفت روستایی را فراهم آورد و به شکوفایی اقتصاد روستاهای کشور کمک شایانی کند. توجه به این عامل در بیانات رهبر معظم انقلاب نیز مشهود است.^۴ ایشان نیروی انسانی کارآمد را سرمایه کشور برای پیشرفت دانسته و بر ضرورت تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآزموده تأکید کرده‌اند. برخی پژوهشگران نیز نیروی انسانی خبره و کاردان را یکی از عوامل کلیدی توسعه روستایی برشمرده‌اند (تقی‌لو، سلطانی و آفتاب، ۱۳۹۵).

در حوزه پیشرفت روستایی نیز، تربیت نیروی انسانی متخصص و ماهر و به‌کار گرفتن آن‌ها به افزایش بهره‌وری اقتصاد روستایی می‌انجامد و به پیشرفت روستاهای کشور کمک می‌کند. تربیت نیروی انسانی کارآزموده و ماهر در روستا نیازمند عواملی است؛ مانند افزایش دسترسی و توسعه آموزش‌های مهارتی و خدمات فنی و مشاوره‌های معطوف به ایجاد اشتغال در مناطق روستایی، تشویق دانش‌آموختگان فاقد مهارت به اشتغال و کارآفرینی در مناطق روستایی، ترغیب روستاییان به راه‌اندازی صنایع روستایی، اجرای طرح‌های تجاری و توسعه خدمات روستایی و افزایش بهره‌وری شاغلان در روستا (کاظمیه، صدیقی و اطهری، ۱۳۹۳).

در همین راستا و همان‌طور که از **جدول ۲** آشکار است، سه مؤلفه ثروت ملی بودن

۴. «برای هر کشوری، هیچ ثروتی، هیچ منبع نیرویی ارزشمندتر از نیروی انسانی کارآمد و مؤمن و آزاده و سرافراز نیست» (خامنه‌ای، مهر ماه ۱۳۹۵).

نیروی انسانی، نیروی انسانی کارآمد سرمایه کشور برای پیشرفت و ضرورت تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآمد را که از مجموعه مطالب استخراج شده، را می توان مؤلفه‌هایی دانست که توجه به آنها از لازمه پیشرفت روستایی است.

۵. یافته‌های تحقیق

قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه در تاریخ ۱۳۹۵/۱۲/۱۴ از سوی مجلس شورای اسلامی تصویب شد و در تاریخ ۱۳۹۵/۱۲/۲۵ به دولت ابلاغ گردید. در این بخش، با بررسی میزان تطابق این برنامه با مؤلفه‌های پیشرفت روستایی در گفتمان انقلاب اسلامی، به سؤال دوم تحقیق پاسخ داده می‌شود؛ از این رو قانون برنامه ششم توسعه براساس مؤلفه‌های الگوی عملیاتی تحقق پیشرفت روستایی مبتنی بر دیدگاه گفتمان اقتصادی انقلاب اسلامی که در بخش قبل استخراج شده بود، ارزیابی می‌شود.

تحلیل انطباق برنامه ششم توسعه با مؤلفه‌های مزبور در گفتمان انقلاب اسلامی از دو مجرا صورت می‌گیرد: ۱. انطباق متن سند با مؤلفه‌های استخراج شده؛ ۲. تجربه برنامه ششم توسعه. از این رو ابتدا سند برنامه ششم با توجه به شبکه مضامین استخراج شده و سپس عملکرد حاکمیت در تحقق مؤلفه‌های پیشرفت روستایی براساس برنامه ششم توسعه بررسی می‌شود.

۵-۱. بررسی انطباق متن سند با مؤلفه‌های استخراج شده

در این بخش، به منظور ارزیابی انطباق برنامه ششم توسعه با مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت روستایی، بر متن سند و جامعیت آن از نظر توجه به مؤلفه‌های مزبور تمرکز شده است. خلاصه این ارزیابی در جدول ۳ قید شده و توضیحات تفصیلی برخی از این موضوعات در ادامه آمده است.

پس از انقلاب، امنیت غذایی همواره در برنامه‌های توسعه مورد توجه سیاست‌گذاران بوده است. با اینکه امنیت غذایی در سطح کلان و ملی تا حدود زیادی در کشور تأمین شده، توزیع نامناسب آن موجب شده است قشرهای ضعیف جامعه دچار کمبودهای تغذیه‌ای شوند. این مسئله دسترسی پایدار به امنیت غذایی برای تمام افراد جامعه را با مشکل مواجه کرده است. از این رو دسترسی به امنیت غذایی فراگیر و پایدار در کشور نیازمند رشد اقتصادی باثبات جهت دسترسی به منابع کافی برای ایجاد توان خرید و برقراری سیاست‌های توزیعی است. همچنین از آنجا که بخش زیادی از جمعیت روستاییان در زمره قشر آسیب‌پذیرند، توجه به توسعه روستایی اهمیت بسیاری دارد (شکوری، ۱۳۸۳، ص. ۱۵۷).

جدول ۳. انطباق مضامین مستخرج با متن سند برنامه ششم توسعه

ردیف	کلیات	مؤلفه‌ها	مضمون	مواد مورد اشاره در سند برنامه ششم	
۱	چرایی	تأمین استقلال کشور	تأمین استقلال کشور؛ خودکفایی در تغذیه و تأمین آذوقه کشور	ماده ۳۱	
		تأمین رفاه اقتصادی	جلوگیری از حاشیه‌نشینی و مهاجرت و افزایش رفاه روستاییان	ماده ۲۶، ماده ۲۷، ماده ۶۲	
			تأمین مسکن روستایی	ماده ۲۷، ماده ۵۹	
			امنیت غذایی	ماده ۳۱	
			بایسته‌های فرهنگی	رویکرد جهادی در تولید، ارزش الهی کشاورزی و رویکرد خدمت‌گزارانه در رفع محرومیت از روستاها	نکته خاصی در این زمینه وجود ندارد.
			بایسته‌های تمدنی	تکیه به توانمندی‌های داخلی	ماده ۳۱، ماده ۲۷
				اولویت دادن به کالاهای راهبردی	ماده ۳۱
			بایسته‌های علمی	تحقیق و توسعه و نوآوری	ماده ۳۱
				آموزش کشاورزی و استفاده از متخصصان	چیزی در این مورد وجود ندارد.
				استفاده از دانش روز دنیا	چیزی در این مورد وجود ندارد.
۲	چگونگی	بایسته‌های زیرساختی	وجود سیلو و انبار و سردخانه	ماده ۳۳	
			مدیریت صحیح آب	ماده ۳۵	
			ایجاد صنایع تبدیلی و صنایع روستایی	ماده ۳۳، ماده ۳۱	
			یکپارچه‌سازی منابع زمینی کشاورزی	چیزی در این مورد وجود ندارد.	
		بایسته‌های نهادی	مأموریت جهاد سازندگی	سازمان جهاد سازندگی به وزارت جهاد کشاورزی تبدیل شده است. همچنین نکته‌ای در این زمینه وجود ندارد.	
			بانک اطلاعات کشاورزی	ماده ۳۱	
			مخالفت با اصلاحات ارضی	عدم ارتباط با شرایط زمانی کنونی	
			مردمی و خصوصی شدن کشاورزی	ماده ۲۴، ماده ۲۵	
			تشکیل شوراهای مربوطه در کشاورزی و ضرورت تشکیل شورای روستایی	نکته‌ای در این مورد یافت نشد.	
			بایسته‌های تجاری	افزایش صادرات کشاورزی	ماده ۲۷، ماده ۳۱، ماده ۳۳
		ساختارسازی برای توزیع و بازرگانی	ماده ۳۲		
		ممنوعیت امتیاز دادن به مؤسسات و شرکت‌های خارجی	مطلبی مبتنی بر ممنوعیت دیده نشد.		
	بایسته‌های مالی	اولویت دادن به پیشرفت روستاها در تخصیص هزینه	ماده ۶، ماده ۲۶، ماده ۲۷		
		سرمایه‌گذاری در روستا	ماده ۲۷، ماده ۳۲، ماده ۳۳، ماده ۳۵		

مهاجرت جوانان روستایی به شهر از دلایل مهم تحقق نیافتن اهداف توسعه روستایی است. نبود فرصت‌های شغلی در روستا، فقدان درآمد کافی، سختی کار کشاورزی، نرخ بالای رشد جمعیت روستا و تبلیغات نادرست درباره زندگی مرفه شهری از علل مهم مهاجرت روستاییان به شهرها محسوب می‌شود (پناهی و پیشرو، ۱۳۹۰، ص. ۴۱). بنابراین بهبود سطح زندگی روستاییان و افزایش اشتغال در روستا از مهاجرت روستاییان به شهر جلوگیری می‌کند. در برنامه ششم توسعه، به افزایش اشتغال روستاییان توجه شده است. همچنین به منظور بهبود سطح زندگی روستاییان، به اقداماتی همچون طرح هادی روستایی، سامان‌دهی و بهسازی روستاهای مرزی و اجرای طرح‌های دفع بهداشتی زباله و فاضلاب در روستاها اهتمام شده است.

با این حال، به نظر می‌رسد برای بهبود وضع زندگی روستاییان و جلوگیری از مهاجرت آن‌ها به شهر لازم است که روستاها در سرمایه‌گذاری و تخصیص هزینه‌ها اولویت داده شود و درخصوص ایجاد امکانات آموزشی و تفریحی و تأسیس زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستاها اقدامات لازم صورت گیرد.

تأمین مسکن روستایی نیز یکی از عوامل پیشرفت روستایی محسوب می‌شود. در برنامه ششم توسعه، به بهسازی و نوسازی واحدهای مسکونی نیز اهتمام شده است؛ با این حال، در این برنامه فقط بر بُعد کمی مسکن روستایی تمرکز شده و سایر ابعاد مورد بی‌توجهی قرار گرفته است. ضرورت دارد در تدوین سیاست‌های مرتبط با مسکن روستایی به معماری روستا، فرهنگ روستا، شیوه معیشت روستاییان، شرایط اقلیمی و بومی روستا، مسائل زیست‌محیطی و مکان‌یابی مناسب برای جلوگیری از مخاطرات طبیعی به‌طور ویژه توجه شود (قاطعی، کلاشمی و کبیری، ۱۳۹۵، ص. ۶۰).

توجه به توانمندی‌های داخلی در گسترش کشاورزی و صنایع روستایی از دیگر مؤلفه‌های مهم در زمینه پیشرفت روستایی است. این نکته در بند الف ماده ۳۱ و ماده ۲۷ برنامه ششم توسعه لحاظ شده است. همچنین در این برنامه، برای گسترش صنایع تبدیلی و صنایع روستایی و افزایش صادرات کشاورزی به مواردی همچون توسعه تکمیل زنجیره ارزش و صنایع تکمیلی در بخش کشاورزی، حمایت از توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی، توسعه بنگاه‌های اقتصادی رقابت‌پذیر و صادرات گرا و اختصاص مشوق‌های صادراتی تأکید شده است.

بخش کشاورزی مزیت‌های مختلفی مانند تنوع فصلی در کشور و امکان‌پذیر بودن تولید اکثر محصولات زراعی و باغی، وابستگی اندک بخش کشاورزی به خارج از کشور، دسترسی آسان به بازارهای داخلی و امکان صادرات به کشورهای همسایه و امکان‌پذیر بودن اشتغال حدود ۳۰ درصد جامعه با توسعه صنایع پایین‌دستی و بالادستی دارد. تکیه بر توانمندی‌های

داخلی در بخش کشاورزی، گسترش صنایع تبدیلی و حمایت از افزایش صادرات محصولات کشاورزی زمینه رشد اقتصادی را فراهم می‌آورد و به کاهش وابستگی کشور به نفت کمک می‌کند (کریم، صفدری‌نهاد و امجدی‌پور، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۲).

مؤلفه مهم بعدی خصوصی شدن و مردمی شدن کشاورزی است. توسعه بخش کشاورزی به خصوصی شدن و مردمی شدن کشاورزی نیز کمک می‌کند؛ زیرا عمده زمین‌های کشاورزی در مالکیت مردم است. در زمینه خصوصی شدن و مردمی شدن کشاورزی در برنامه ششم توسعه، در ماده ۲۴ به افزایش سهم تعاون در اقتصاد به ۲۵ درصد با همکاری اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران و در ماده ۲۵ به خرید نهاده‌های کشاورزی و دام‌پروری از بخش خصوصی و تعاونی توسط دستگاه‌های اجرایی به جای تولید خدمات اشاره شده است. با این حال، مردمی و خصوصی شدن بخش کشاورزی نیازمند کاهش تصدی‌گری دولت در این بخش و اقدامات تشویقی بیشتر در این زمینه است.

در خصوص بایسته‌های علمی پیشرفت روستایی در برنامه ششم توسعه، فقط در بند پ ماده ۳۱ از سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه و نوآوری یاد شده است؛ اما در این برنامه به آموزش کشاورزی و استفاده از متخصصان و استفاده از دانش روز دنیا اشاره‌ای نشده است. از آنجا که مخارج تحقیق و توسعه تأثیر مثبت و معناداری بر رشد بخش کشاورزی در ایران دارد، سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه برای ارتقای بهره‌وری عوامل تولید در بخش کشاورزی بسیار مهم است. همچنین کارا کردن نظام آموزش کشاورزی می‌تواند به‌عنوان مکمل فرایند تحقیق و توسعه عمل نماید و به عملیاتی شدن تحقیقات کشاورزان کمک شایانی کند (مهرابی‌بشرآبادی و جاودان، ۱۳۹۰، صص. ۱۲-۱۳).

در بند الف ماده ۳۳ برنامه ششم توسعه، از مؤلفه ایجاد زیرساخت‌های کشاورزی، مانند گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی در سردخانه‌ها و انبارهای فنی چندمنظوره، یاد شده است. به دلیل نقش حیاتی سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های کشاورزی در افزایش بهره‌وری تولید در این بخش (کهنسال، شاهنوشی و گلریز ضیائی، ۱۳۸۷، ص. ۸۰)، توجه بیشتر به ایجاد زیرساخت‌های کشاورزی در برنامه‌های توسعه ضروری است؛ با این حال در برنامه ششم توسعه، به این موضوع توجه کافی نشده و فقط در بند الف ماده ۳۳ به آن اشاره شده است.

آب از منابع ضروری برای رشد کشاورزی است. به دلیل محدودیت منابع آبی در کشور، مدیریت صحیح این منبع ارزشمند اهمیت فراوانی دارد. در برنامه ششم توسعه، راهکارهایی برای مدیریت اصولی آب بیان شده است: افزایش بهره‌وری آب در تولید محصولات کشاورزی، اولویت‌دهی به تولید محصولات نیازمند آب کمتر، توسعه روش‌های آبیاری نوین، احیای قنوات، استفاده از آب استحصالی سدها و تأمین حقابه کشاورزان.

استفاده بهینه از اراضی کشاورزی یکی از عوامل مهم خودکفایی در تولید محصولات راهبردی کشاورزی به‌شمار می‌آید. در توسعه کشاورزی، باید بر یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی تمرکز کرد. کشورهای توسعه‌یافته با توجه به این مطلب توانسته‌اند بیشترین سهم تولید فرآورده‌های کشاورزی را به خود اختصاص دهند. یکپارچه‌سازی اراضی جهت مدیریت مصرف آب در مزرعه را ارتقا می‌دهد و بستر مناسبی برای استفاده از فناوری‌های آبیاری تحت فشار فراهم می‌آورد (ظریفیان، دماوندی و سعدی، ۱۳۹۱، ص. ۲۳۷). با وجود اهمیت یکپارچه‌سازی منابع ارضی کشاورزی در کشور، در برنامه ششم توسعه به این امر توجه کافی نشده است.

برای اینکه سیاست‌گذاری در بخش کشاورزی موفقیت‌آمیز باشد، وجود آمار و اطلاعات کافی در این بخش ضروری است. سیاست‌گذاری موفق در بخش کشاورزی نیازمند اطلاعات جامعی از نحوه تولید و مراحل آن، عرضه محصولات کشاورزی، میزان سطح زیر کشت در کشور، نوع و کیفیت کشت در سراسر کشور و مواردی از این دست است؛ از این رو وجود بانک اطلاعات جامع کشاورزی در کشور ضرورت دارد. با این حال، در برنامه ششم توسعه، به این ضرورت توجهی اندک شده است؛ به طوری که فقط در بند ماده ۳۱ به راه‌اندازی زیرساخت شناسه‌گذاری، برنامه الکترونیک و رهگیری کالا و نهاده کشاورزی و دامی صنعتی و نیمه‌صنعتی تا رسیدن به مصرف‌کننده نهایی اشاره شده و از سایر موارد و ضروریات بانک جامع کشاورزی غفلت شده است.

یکی از چالش‌های اصلی درآمدی کشاورزان در ایران نحوه عرضه محصولات تولیدشده در بازار مصرف و پایین بودن سهم دریافتی کشاورزان است. وجود چالش‌های دیگری در شبکه توزیع و بازاریابی محصولات کشاورزی در ایران، مانند فقدان جریان متقارن اطلاعات برای کشاورز و سرمایه‌گذار، ضعف در برندسازی و بازاریابی محصولات، موقعیت انحصاری برخی عمده‌فروشان و ضعیف بودن قدرت چانه‌زنی برخی کشاورزان سنتی روستایی، موجب شده اصلاح ساختار توزیع و بازاریابی کشاورزی در کشور گریزناپذیر باشد (محمدی‌خیار، کارشناسان و شیرواند، ۱۳۹۷، صص. ۸۶-۱۰۶).

در بند الف ماده ۳۲ برنامه ششم توسعه، فقط به مسئله کاهش التهابات بازار کالاهای کشاورزی اشاره شده؛ در صورتی که ساختارسازی برای توزیع و بازرگانی محصولات کشاورزی یکی از مؤلفه‌های مهم پیشرفت روستایی است که نیازمند توجه بیشتر به ایرادهای این حوزه و اتخاذ سیاست‌های درست جهت اصلاح این اشکال‌هاست.

۲-۵. بررسی عملکرد براساس اهداف مندرج در سند برنامه ششم توسعه

در جدول ۴، ارزیابی عملکرد مؤلفه‌های ناظر به پیشرفت روستایی در بازه زمانی اجرای قانون برنامه ششم توسعه آمده است؛ همان‌طور که انتظار می‌رود، بررسی عملکردها محدود به مؤلفه‌هایی است که داده‌ها و آمار رسمی در آن بازه تهیه و منتشر شده است.

جدول ۴. بررسی عملکرد حاکمیت مبتنی بر سند

ردیف	مؤلفه پیشرفت روستایی	شاخص آماری	آمار	مرکز منتشرکننده آمار
۱	امنیت غذایی و خودکفایی	به ترتیب میزان تولید محصولات گندم، جو و برنج	براساس برنامه ششم، تا پایان سال ۱۳۹۸ میزان تولید گندم، جو و برنج باید به ترتیب به ۱۳۴۰۰، ۳۲۵۴ و ۳۰۲۶ هزار تن برسد. براساس آمار، میزان تولید گندم، جو و برنج در کشور در پایان سال ۱۳۹۸ به ترتیب برابر با ۱۳۷۰۰، ۳۵۰۰ و ۴۴۰۰ هزار تن بوده است.	بانک مرکزی
		بهره‌برداری از آب آشامیدنی سالم برای روستاهای بالای ۲۰ خانوار تا سال ۱۳۹۷	۸۷ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	
۲	افزایش رفاه روستاییان و سرمایه‌گذاری در روستا	اجرای برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی روستاها تا سال ۱۳۹۷	۱۰۰ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه
		ایجاد اشتغال روستایی تا سال ۱۳۹۷	۵۴ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	
		افزایش جمعیت تحت پوشش فاضلاب روستایی تا سال ۱۳۹۷	۳۲ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	
۳	مسکن روستایی	مقاوم‌سازی مسکن روستایی تا سال ۱۳۹۷	۷۳ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه
۴	ایجاد صنایع تبدیلی و صنایع روستایی:	حمایت از بازسازی و نوسازی واحدهای تبدیلی و تکمیلی تا سال ۱۳۹۷	۱۴۰ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه
۵	افزایش صادرات کشاورزی	ارزش صادرات محصولات سنتی و کشاورزی در طول سال ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۸ برحسب میلیون دلار	از ۵۵۲۲ به ۵۱۸۶ کاهش یافته است.	بانک مرکزی
۶	خصوصی‌سازی و مردمی شدن کشاورزی	پروژه‌های ملی واگذار شده به بخش غیردولتی توسط وزارت کشاورزی	۴۴ طرح برای واگذاری به بخش خصوصی شناسایی شده، اما تا سال ۱۳۹۷ هیچ پروژه‌ای واگذار نشده است.	خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه
		توسعه سامانه‌های نوین آبیاری تا سال ۱۳۹۷	۴۴ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	
۷	مدیریت آب	شبکه‌های آبیاری و زهکشی اصلی تا سال ۱۳۹۷	۱۸ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	خلاصه گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه
		مرمت و بازسازی اساسی و بهسازی شبکه‌های آبیاری و زهکشی تا سال ۱۳۹۷	۱۰۰ درصد اهداف برنامه محقق شده است.	
۸	مهاجرت روستاییان	تعداد خانوارهای روستایی تا پایان سال ۱۳۹۸	کاهش تعداد خانوارهای روستایی از ۱۹۳۳۷ خانوار در سال ۱۳۹۵ به ۱۸۴۳۰ خانوار در سال ۱۳۹۸	مرکز آمار ایران

(منبع: یافته‌های پژوهش)

۶. نتیجه

بر پایه رویکرد انقلاب اسلامی، روستا و روستاییان دارای اهمیت بسیاری است. نقش طبقه روستایی در ایجاد امنیت غذایی از یک سو و حضور قشرهای کم‌درآمد و ضعیف اقتصادی در این طبقه ضرورت توجه ویژه به روستاییان را دوچندان می‌نماید. از سوی دیگر برنامه‌های توسعه به‌عنوان مبنای قابل ارجاع در تنظیم و تصویب قوانین روزمره و جزئی‌تر و نیز به‌مثابه چارچوب کلی در فرایندهای اجرایی، از اهمیت زیادی برخوردار است. از آنجا که در گفتمان انقلاب اسلامی پیشرفت روستایی یکی از محورهای مورد تأکید بوده، طبیعتاً توجه به آن در برنامه‌های توسعه میان و بلند مدت ضروری است. در این پژوهش، سعی شد ضمن استخراج مؤلفه‌های قابل اصطياد از منابع گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت و توسعه روستایی، برنامه ششم توسعه ارزیابی شود.

با استخراج مؤلفه‌های گفتمانی انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت روستایی، ۳۶ مؤلفه حاصل شد که ذیل ۱۰ گویه کلی‌تر قابل طبقه‌بندی است. در گام بعد، با تمرکز بر متن سند و نیز عملکرد صورت‌گرفته به ارزیابی برنامه ششم توسعه پرداخته شد. نتیجه بررسی حاکی از این بود که با وجود قرابت زیاد متن سند با مؤلفه‌های گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه توسعه روستایی، در برخی محورهای اساسی، شاهد عملکرد نامطلوبی هستیم. در گام نهایی نیز، برای ارتقای جامعیت مؤلفه‌های اشاره‌شده در متن سند برنامه هفتم پیشرفت یا توسعه و نیز ناظر به وضعیت موجود توصیه‌هایی به این شرح بیان شد: ۱. حفظ ابعاد و مؤلفه‌های اصلی مورد اشاره در متن سند برنامه ششم با هدف ارتقا و تعمیق در متن سند برنامه هفتم؛ ۲. توجه به موضوع آموزش و ترویج کشاورزی؛ ۳. تنظیم برنامه تجاری هدفمند در امور کشاورزی و دامداری و تدوین برنامه هفتم بر آن اساس؛ ۴. تأکید بر پایدارسازی و تداوم تحقق امنیت غذایی؛ ۵. توجه به صنایع تبدیلی در روستا؛ ۶. توجه به دسترسی و تسهیم آب میان روستاییان، مزارع کشاورزی و روستاها؛ ۷. بسترسازی برای پایشگری حداکثری مؤلفه‌های پیشرفت روستایی؛ ۸. ارتقای سرمایه انسانی در مناطق روستایی و مشاغل مرتبط با کشاورزی.

شایان ذکر است که مطالعه حاضر با محدودیت‌هایی مواجه بوده است. اساساً مقوله‌ای همچون پیشرفت یا توسعه افزون بر وجود نظرات متنوع و حتی ناسازگار درباره آن، از منظرها و ابعاد گوناگونی قابل تحلیل و بررسی است.

۷. پیشنهادهایی برای تدوین برنامه هفتم پیشرفت و توسعه

نتایج ارزیابی برنامه ششم توسعه برمی‌آید، می‌تواند راهنمای خوبی برای تدوین برنامه هفتم پیشرفت یا توسعه با هدف اصلاح و تقویت پیشرفت روستایی است. پیشنهاد می‌شود

در تدوین برنامه هفتم پیشرفت یا توسعه به موضوعات زیر توجه شود؛ همان‌طور که اشاره شد، موارد پیشنهادی ناظر به تدوین متنی جامع در سند برنامه هفتم، ایجاد سازگاری میان احکام قانونی و وضعیت موجود در عرصه عملکرد اقتصادی و اجتماعی در حوزه پیشرفت روستایی است.

۱. حفظ ابعاد و مؤلفه‌های اصلی مورد اشاره در متن سند برنامه ششم با هدف ارتقا و تعمیق در متن سند برنامه هفتم: مطابق ارزیابی متن سند برنامه ششم، بسیاری از مؤلفه‌های ناظر به گفتمان انقلاب اسلامی در این سند جاری است؛ از این‌رو حفظ مشخصات مثبت در تدوین برنامه هفتم نخستین رهنمود در این راستاست.

۲. توجه به موضوع آموزش و ترویج کشاورزی: با توجه به ظرفیت زیاد امکانات طبیعی و وجود فاصله میان بهره‌وری بالقوه و بالفعل منابع طبیعی و انسانی، باید به موضوع آموزش، به‌عنوان یکی از ارکان مهم در ارتقای وضعیت روستا و روستاییان، تأکید شود. بدیهی است که آموزش می‌تواند علاوه بر مهم‌ترین کارکردهای بخش روستایی (کشاورزی و دامداری) ناظر به سایر ظرفیت‌های موجود در این بخش نیز باشد.

۳. تنظیم برنامه تجاری هدفمند در امور کشاورزی و دامداری و تدوین برنامه هفتم براساس آن: به‌دلیل مبادلات تجاری با کشورهای دیگر، لازم است با ملاحظه عوامل اقتصادی و سیاسی، برنامه‌ای بایات در عرصه سیاست‌های وارداتی و صادراتی کشاورزی و دامداری مورد اجماع سیاست‌گذاران و کارگزاران ادوار مختلف دولت‌ها قرار گیرد. این برنامه که طبیعتاً محورهایی از آن در متن برنامه هفتم پیشرفت یا توسعه قید خواهد شد، باید مستلزم حمایتی هوشمند از روستاییان باشد؛ به‌نحوی که در بلندمدت مانع تصویب برنامه‌ها و تغییرات فوری در حوزه صادرات و واردات شود. هرچند برخی از این تصمیمات با قصد حمایت از عموم مردم، جلوگیری از افزایش قیمت کالا و حتی حمایت از خود روستاییان و کشاورزان اخذ می‌شود، در بلندمدت مانع تحقق اراده آزاد روستاییان در بهره‌مندی کامل از دسترنج خویش خواهد شد. بدیهی است که از مجرای همین برنامه، موضع‌گیری مناسب در قبال تولیدکنندگان خارجی — به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در گفتمان انقلاب اسلامی در عرصه روستا — قابل استخراج است.

۴. تأکید بر پایدارسازی و تداوم تحقق امنیت غذایی: هرچند به‌لحاظ عملکرد، در برخی کالاها و نیازهای اساسی به سطحی از خودکفایی دست یافته‌ایم، نکته مهم حفظ این مشخصه و اثرناپذیری آن از تکان‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و طبیعی است.

۵. توجه به صنایع تبدیلی در روستا: با نظر به اهمیت این مقوله در ایجاد اشتغال و بهره‌مندی از مزیت‌های موجود و البته موفق نبودن عملکرد آن در بازه زمانی برنامه ششم،

نیازمند بازنگری در فرایندهای تحقق این صنایع و ارتقای بسترهای پدیدآورنده این هدف هستیم.

۶. توجه به دسترسی و تسهیم آب میان روستاییان، مزارع کشاورزی و روستاها:

اگر تا کنون مقوله توزیع آب به‌طور جدی مورد توجه نبوده و برنامه‌های مقطعی و گاهی غیرکارشناسی برای مواجهه با معضلات ارائه می‌شده، در حال حاضر به‌دلیل جدی‌تر شدن بحران آب و عدم ارتقای فناوری آبیاری در بخش کشاورزی، ضروری است که با عنایت به همه ذی‌نفعان و ذی‌حقوقان در این مقوله، حکمرانی توزیع آب در کشور و به‌خصوص در حوزه مناطق روستایی بازطراحی و اصلاح شود. همان‌طور که عملکرد مربوطه در بازه زمانی برنامه ششم توسعه نشان می‌دهد، مسئله توزیع آب هنوز یکی از چالش‌های بخش روستایی و کشاورزی است. این مسئله خود موجب دامن زدن به یکی از پدیده‌های نامطلوب در حوزه اقتصاد روستایی، یعنی مهاجرت، شده و لزوم توجه به این موضوع را دوچندان کرده است.

۷. بسترسازی برای پایبندی حداکثری مؤلفه‌های پیشرفت روستایی:

بسیاری از حوزه‌های حکمرانی و سیاست‌گذاری کشور، مسئله عدم تولید یا انتشار آمار دقیق و جامع وجود دارد. طبق یکی از گزارش‌های رسمی درباره نظام آماری ایران، تولیدات نظام آماری چندان مرتبط با تأمین نیازهای آماری کشور نیست و پژوهشگران و رسانه‌ها دسترسی آسانی به آمار و اطلاعات مورد نیاز ندارند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۸، ص. ۱). اگر ارتقای نظام حکمرانی و اداری کشور در حوزه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی امری مطلوب تلقی می‌شود و از سوی دیگر «شفافیت»، «دسترسی به داده‌ها» و «انتشار داده‌های حاکمیتی» از لوازم اصلاح نظام اداری است (ابوالمعالی، دانش‌فرد و پورعزت، ۱۳۹۹، ص. ۲۷)، ناگزیر از تصریح شاخص‌ها و آمارهای مربوط به پایش ابعاد پیشرفت و تعیین متولی ملزم به تهیه و انتشار داده‌ها به‌منظور پایش‌های بعدی و بازخوردگیری در فرایند تنظیم یا اصلاح برنامه‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی هستیم. این مطالعه می‌تواند دریچه‌ای به تصریح این شاخص‌ها از منظر گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه پیشرفت روستایی باشد که البته مؤلفه‌های پیش‌گفته قابلیت تفصیل بیشتر یا انواع طبقه‌بندی‌های مختلف از نظر محلی، منطقه‌ای، جنسیتی و سنی را دارد. طبیعی است که بدون تعیین نهاد یا نهادهای مسئول تولیدکننده آمار و اطلاعات، نمی‌توان انتظار پایش مطلوب و اصلاح روندهای سیاست‌گذاری آتی را داشت.

۸. ارتقای سرمایه انسانی در جغرافیای روستایی: نیروی انسانی آگاه و کارآزموده

از مهم‌ترین لوازم بهره‌برداری از همه زیرساخت‌ها و شرایط فراهم‌آمده برای تحقق و تداوم پیشرفت روستایی است. از این منظر و به‌عنوان پیشنهادی در تنظیم برنامه توسعه، توجه به مهارت‌های مورد نیاز زیست روستایی، احقاق حقوق روستاییان از منظر بهداشت عمومی و

دسترسی به آموزش عمومی و نیز تمرکز بر فعالیت‌های ترویجی و مهارت‌آموزی در این مناطق توصیه می‌شود.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در آماده‌سازی این مقاله مشارکت کرده‌اند.

تعارض منافع

بنابه اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی‌رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی‌رایت (CC) رعایت شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- Abolmaali, F., Daneshfar, K., & Pourezat, E. (2020). Analyzing a model of administrative reformation through digital governing. *Public Organization Management*, 8, 10-32. <https://dx.doi.org/10.30473/ipom.2020.50344.3932> (Persain)
- Arooji, H., Alizadeh, M., Abianeh, V., & Safavi, S. (2018). A model for analyzing the economy of rural tourism in Iran. *Geographic Planning of Space*, 8(29), 107-132. Received from: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=482054> (Persain)
- Bahman, Sh. (2018). An Islamic-Iranian model of development from the perspective of the supreme leader. *Journal of Social Theories and Muslim Thinkers*, 8(2), 9-35. <https://dx.doi.org/10.22059/jstmt.2018.71325> (Persain)
- Bahman, Sh., & Jafarinezhad, M. (2017). A comparative study of Islamic-Iranian model of development and western models of development focusing on justice. *Transcendent Policy*, 5(19), 22-42. (Persain)
- Bahman, Sh., Jafarinezhad, M., & Golshani, E. (2016). Designing Iranian-Islamic model of development from the perspective of supreme leader. *Islamic Revolution Research*, 5(19), 107-129. (Persain)
- Bartoli, L., & De Rosa, M. (2013). Family farm business and access to rural development polices: a demographic perspective. *Agric Econ*, 1(12). <https://doi.org/10.1186/2193-7532-1-12>
- Garshasbi, E. (2017). *Import management in sanction period policies and resolutions*. Tehran: Commercial Press. (Persain)
- Ghatei Kalashmi, Z., & Kabiri, F. (2016). Analyzing the policies of house making in rural areas in development plans after the Islamic revolution. *Journal of Housing and Rural Environment*, 35(155), 51-60. (Persain)
- Ghazimirsaeed, S., & Tajabadi, H. (2016). The concept of development from the perspective of supreme leader. *Islamic Management*, 24(3), 147-169. (Persain)
- Izadi, H., Badri, S., & Namdar, M. (2011). Old structure, priority, and multidimensional model of analysis, security, and Karaj the case of Kombaindar villages of Fars province. *Human Geography Research*, 44(1), 15-32. (Persain)
- Jajromi, K., & Nobaghi, E. (2012). The rural economic development: the case of Minanjoin in Sabzevar. *Geographical Land*, 9(36), 29-43. Received from: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=236927> (Persain)
- Jodhka, S. (2014, June 28). Emergent Ruralities: Revisiting Village Life and Agrarian Change

- in Haryana. *Economic and Political Weekly*, 49(26-27).
- Karim, M., Safdai Nahad, M., & Amjadipour, M. (2014). Expanding agriculture and resistance economy, replacing oil. *Strategic and Macro Policies*, 2(6), 103-127. (Persain)
- Kazemieh, F., Sedighi, H., & Athari, Z. (2014). *The role of human resources in rural sustainable development*. National Conference of Rural Sustainable Development in 2025 Document, Isfahan. Received from: <https://civilica.com/doc/319526> (Persain)
- Kohansal, M., Shahnoushi, N., & Golriz Ziayi, Z. (2008). Analyzing the effect of public investment in agricultural infrastructure on the development of productivity in Iran's agriculture. *Knowledge and Development*, 16(27), 80-97. (Persain)
- Mehrabi Bashar Abadi, H., & Javdan, E. (2011). The impact of research and development on improving productivity in agricultural sector of Iran. *Agricultural Economics and Development*, 2(25), 172-180. <https://dx.doi.org/10.22067/jead2.v1390i2.9707> (Persain)
- Mehrabi, E., Khanifar, H., Amiri, E., Zarei Matin, H., & Jandaghi, Gh. (2011). Introducing methods of grounded theory for Islamic research. *Organizational Culture Management*, 9(23), 5-30. (Persain)
- Mohammadikhiareh, M., Karshhenasan, E., & Shiravand, F. (2018). Designing cooperation network and marketing agricultural products: practical ways for resistance economy. *Resistance Economy*, 4, 86-106. (Persain)
- Moradi, E., Masoudnia, H., & Ebrahimi, E. (2014). Economic sanction: opportunities and policies of Islamic republic of Iran for assuring interest. *Economic Strategy*, 3(11), 43-78. (Persain)
- Mousavi, M., Sadat Asl, Z., & Sadat Asl, L. (2018). Dispensing rural tourism income among the main economic sectors. *Tourism Management Studies*, 13(41), 137-156. <https://dx.doi.org/10.22054/tms.2018.12786.1352> (Persain)
- Nahavandian, M., & Lotfi, M. (2013). Game theory and economic sanctions of Iran: A conceptual model. *Strategic Defense Studies*, 52, 39-68. (Persain)
- Nazzaro, C., & Marotta, G. (2016). The Common Agricultural Policy 2014–2020: scenarios for the European agricultural and rural systems. *Agric Econ*, 4(16). <https://doi.org/10.1186/s40100-016-0060-y>
- Panahi, L., & Pishro, H. (2011). Analyzing the effective factors of young people immigration from rural to the urban areas: the case of villages in Marvdasht. *Regional Planning*, 1(2), 41-50. Received from: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=189009> (Persain)

- Peyghami, E., & Soleimani, Y. (2016). Factors of economic-social resistance in Islamic republic of Iran the case of general policies issued by the supreme leader. *Basij Strategic Studies*, 19(71), 5-29. Received from: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=358374> (Persain)
- Rafie Basiri, M. (2017). *Iran's sanction in Obama administration*. Tehran: Pezhvak Edalat. (Persain)
- Rahimi Nezhad, E., Varmazyari, H., & Samadi, M. (2014). *Financing the agricultural sector of Iran: challenges and resolutions*. Tehran: Research Center of Parliament. (Persain)
- Ramezani, L., Rahmani, B., & Shafie Sabet, N. (2020). The role of local management on improving social capital and rural contribution in rural economy: the case of Baneh. *Space Economy and Rural Development*, 9(32), 43-64. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.23222131.1399.9.32.3.8> (Persain)
- Research Center of Parliament. (2019). *Investigating the statistical system: Surveying manufacturers and statistics researchers regarding the statistics system of Iran*. Tehran: Research Center of Parliament. (Persain)
- Rezaee, P., & Ghahremani, N. (2016). The impact of deconstruction of agricultural land on rural economy: the case of Kiarsharghi village in Chaharmahal and Bakhtiari province. *Journal of Space Economy and Rural Development*, 5(18), 123-140. <http://dx.doi.org/10.18869/acadpub.serd.5.18.123> (Persain)
- Roudbari, N., & Feizabadi, Y. (2018). Analyzing the relationship between the agricultural sector with other economic sectors of Iran. *Agricultural Economy and Development*, 26(103), 113-144. (Persain)
- Sadeghi, H., Faramarzi, H., & Khalajzadeh, M. (2020). *An introduction to political economy in Iran in sanction*. Tehran: Noor Elm. (Persain)
- Shakouri, E. (2004). Food security and access to it in Iran. *Social Sciences*, 4(24), 133-160. (Persain)
- Shams, M., Ahmadi Dehrashid, M., & Khodakarami, M. (2012). Tourism and rural economy empowerment: the case of Oraman Takht village. *Geographical Perspective*, 7(20), 57-70. (Persain)
- Shikur, Z. H. (2020). Agricultural policies, agricultural production and rural households' welfare in Ethiopia. *Economic Structures*, 9(50). <https://doi.org/10.1186/s40008-020-00228-y>
- Statistical Center of Iran. (2020). *An abstract of demography of chicken production in Iran*.

- Tehran: Budget and Planning Organization. (Persain)
- Statistics Center of Iran. (2019). *Statistics result of industrial livestock in Iran*. Tehran: Planning and Budget. (Persain)
- Statistics Center of Iran. (2020). *The statistics result of measuring the number of light livestock: 2019-2020*. Tehran: Planning and Budget. (Persain)
- Taghavi, M., & Mohammadi, H. (2006). The impact of human resources on economic development in Iran. *Economic Studies*, 3(22), 15-43. (Persain)
- Taghilo, A., Soltani, N., & Aftab, A. (2016). The factors of rural development in Iran. *Journal of Spatial Planning*, 20(4), 1-28. (Persain)
- The fifth economic development plan. (2016). *Social and cultural from 2017 to 2021*. Tehran: Central Bank of Islamic Republic of Iran. (Persain)
- Varmazyari, H., & Samadi, M. (2016). *Fundamental analysis and resistance economy: findings for policy making in agricultural and rural development*. Tehran: Research Center of Parliament. (Persain)
- Yasouri, M., & Javan, F. (2015). Analyzing limitations of rural economic diversity: the case of Ashkour Alia village. *Space Economy and Rural Development*, 13(4), 19-37. <http://dx.doi.org/10.18869/acadpub.serid.4.13.19> (Persain)
- Zarifian, Sh., Damavandi, E., & Sadi, H. (2012). The effective factor of land coherence in Kaboudarahak villages of Hamedan province. *Agricultural Economics and Development*, 26(4), 237-243. <https://dx.doi.org/10.22067/jead2.v1391i4.19892> (Persain)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی